

E. de Bie en S. Miedema, **Respectabiliteit onder druk? Een kwalitatief onderzoek naar levensstijlen van jongvolwassen vrouwen met een uitkering**. Rijksuniversiteit Groningen, Groningen 1990, 287 p.

Sociale wetenschappers hebben door de jaren heen gepoogd generaties jongeren als één groep te typeren. Vaak werd het beeld dan opgehangen aan de meest op de voorgrond tredende groeperingen. Dat dit nuancering niet in de hand werkt, zal duidelijk zijn. Recentelijk is er meer belangstelling voor verschillende typen jongeren. Het onderzoek van De Bie en Miedema past in deze ontwikkeling. In dit boek doen zij verslag van een kwalitatief onderzoek dat zij hebben verricht onder 21 jongvolwassen vrouwen (in leeftijd variërend van 24 tot en met 26 jaar), die langer dan één jaar bij de Sociale Dienst van de gemeente Smallingerland (Drachten, Friesland) stonden ingeschreven. De onderzoeksvraag die zij willen beantwoorden, is welke relaties er bestaan tussen uitkeringsgerechtigdheid en delinquentie.

De onderzochte categorie jongvolwassen vrouwen zien zij niet als een homogene massa. Binnen deze categorie worden, uitgaande van de dimensies traditioneel-modern en marginaal-respectabel, een viertal levensstijlen onderscheiden, namelijk de traditioneel en modern respectabele en de traditioneel en modern marginale levensstijl.

In de eerste vier hoofdstukken worden achtereenvolgens de onderzoeksvraag, de sterk aan verandering onderhevig zijnde betekenis van werk voor vrouwen, de theoretische uitgangspunten en de gevolgde onderzoeksmethode gepresenteerd. In hoofdstuk 5 worden vervolgens in het kort de algemene kenmerken van de groep onderzochte jongvolwassen vrouwen met een uitkering beschreven. Hier wordt meteen duidelijk hoe heterogeen de categorie jongvolwassen vrouwen is. In de hoofdstukken 6 tot en met 9 worden de diverse typen levensstijlen uitgewerkt en in het afsluitende hoofdstuk wordt voor de diverse levensstijlen de link met delinquentie gelegd. Bij de traditioneel en modern respectabele levensstijlen komt delinquentie vanzelfsprekend nauwelijks voor. Als er al delinquentie voorkomt, betreft het vaak bagatel-delicten in de secundaire socialisatiefase. Deze levensstijlen worden gekenmerkt door het niet in gevaar willen brengen van hun respectabiliteit. Bij de marginale levensstijlen komt delinquentie wél met enige regelmaat voor. Delinquentie is dan meestal 'vrouwelijk' van aard (winkeldiefstal en steunfraude) en heeft vaak een materiële achtergrond.

Een leuk facet van dit boek is dat het analyseproces duidelijk te volgen is. Zo zijn bij voorbeeld in bijlage 4 alle gebruikte respondentprofielen opgenomen. De lezer wordt hierdoor in de gelegenheid gesteld om te controleren of de onderzoekers de respondentes de juiste levensstijl hebben 'aangemeten'. Aangezien de respondentes zelf veelvuldig aan het woord komen, wordt de lezer voortdurend met de realiteit geconfronteerd. Het boek is daardoor boeiend en goed leesbaar.

Enkele punten van kritiek zijn wel op hun plaats. De onderzoekers begeven zich op glad ijs door twee van de vier levensstijlen (de marginale levensstijlen) te baseren op slechts twee respondentprofielen. De basis voor generalisatie is hierdoor wel erg smal. Verder ligt mijns inziens de nadruk iets te zeer op de typologieconstructie en iets te weinig op de beantwoording van de onderzoeksvraag. Niettegenstaande deze kritiek is dit toch een fascinerend boek, dat op overtuigende en aansprekende wijze het leven van jongvolwassen vrouwen met een uitkering beschrijft. Hopelijk vormt het ook een aanzet voor een meer kwantitatief onderzoek waar op een toetsende wijze wordt nagegaan of de hier onderscheiden typen in de realiteit ook daadwerkelijk voorkomen.

Tot slot dient nog te worden vermeld dat dit onderzoek een onderdeel is van een groter onderzoeksproject naar leef- en belevingswerelden van jongeren en dat een verslag met betrekking tot de levensstijlen van jongvolwassen mannen met een uitkering in het najaar van 1991 verschijnt.

Arnoud de Graaff

W.C.M. Zijlmans, *Strategieën in schoolklasinteractie: een waarnemingsinstrument geëvalueerd*. Dissertatie. Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen, Nijmegen 1991, 271 p.

In deze Nijmeegse dissertatie wordt de evaluatie beschreven van een instrument voor het waarnemen van interacties in een schoolklas. Het instrument werd al eerder ontwikkeld voor het onderzoeksproject 'milieuspecifieke socialisatie', waarbij men gebruik maakte van kwalitatief interpretatieve methoden.

Interacties tussen leerlingen en leerkracht zijn te beschouwen als strategieën die de bedoeling hebben om de leerlingen te selecteren voor het vervolgonderwijs en daarmee voor een beroep en maatschappelijke status in de toekomst. Alle waargenomen strategieën in de klas zijn uiteindelijk te herleiden tot enkele algemene categorieën, die met een kwalitatief interpretatieve analyse zijn opgespoord. Ze vormen de basis voor de constructie van een 'objectief' waarnemingsinstrument, zoals Zijlmans in hoofdstuk 3 beschrijft.

De ontwikkelde waarnemingscategorieën hebben betrekking op de handelingen van leerkracht en leerlingen. Daarmee 'beschrijft men direct wat leerkracht en afzonderlijke leerlingen ten opzichte van elkaar doen en/of zeggen' (p. 70). Zo worden er gegevens verzameld over beurt-sequenties, leerling-initiatieven, orde/gedragscontacten en werkcontacten. Naast deze vier waarnemingscategorieën wordt ook informatie verzameld over de context van de interactie, over wat de leerkracht van plan is. Vaak zijn dit procedurele kwesties zoals het interactiepatroon 'arrangeren', waarin de leerkracht de klas op orde brengt ter voorbereiding of afronding van lesactiviteiten. Alle waarnemingen worden door een observator verricht die voor het vaststellen van de inhoudelijke betekenis van de geobserveerde interacties gebruik maakt van de bijbehorende geluidsopnames.

Zijlmans gaat, na hoofdstuk 3, uitgebreid in op de eisen die aan een valide meetinstrument gesteld dienen te worden. Naast de eisen die het kwalitatief interpretatieve verklaringsmodel stelt, vindt Zijlmans het nodig het waarnemingsinstrument te toetsen met de validiteitseisen welke kenmerkend zijn voor het deductief-nomologisch verklaringsmodel. De toetsprocedures van beide invalshoeken worden dan ook in deze studie complementair opgevat (p. 37). In de samenvatting gaat de auteur nog een stapje verder wanneer hij zegt 'zo worden in deze studie objectiverende en interpretatieve perspectieven geïntegreerd' (p. 134).

Voor de evaluatie binnen het deductief-nomologische verklaringsmodel gebruikt Zijlmans de ideeën uit Boesjes-Hommes' dissertatie uit 1970. Daarin formuleert zij drie geldigheidseisen waaraan een operationele definitie van een theoretisch begrip moet voldoen. De semantische of substantieve geldigheid is er daar een van. Dit geldigheidsaspect zou, volgens Zijlmans, een opening lijken te bieden om beide verklaringsmodellen met elkaar te verbinden. Hij zou gelijk hebben indien Boesjes-Hommes de substantieve geldigheid omschreven zou hebben, zoals hijzelf op pagina 40 formuleert, als 'het nagaan of de operationaliserings van een begrip overeenkomen met de betekenis van het begrip'. 'Vreemd' schrijft Zijlmans het te vinden dat Boesjes-Hommes zelf in haar dissertatie de omschrijving 'andersom' formuleert en de betekenis van een theoretisch begrip als uitgangspunt neemt (het begrip-zoals-bedoeld), om vervolgens na te gaan of die betekenis in de operationele afleidingen terug komt. Vanuit de deductieve traditie geredeneerd, heeft Boesjes-Hommes echter het gelijk aan haar zijde. Zij geeft derhalve geen inductieve omschrijving van de substantieve geldigheid, maar een die past binnen het deductief-nomologische verklaringsmodel.

Volgens mij is het daarom fout de substantieve geldigheid te zien als de sleutel om beide verklaringsmodellen te integreren. Zijlmans besteedt overigens aan het toetsen van de substantieve geldigheid van het waarnemingsinstrument weinig aandacht; in hoofdstuk 5 schrijft hij over dit onderwerp slechts een halve pagina tekst!

Het waarnemingsinstrument doorstaat de evaluatie goed. Tevens blijken uit een controle op reikwijdte de brede toepassingsmogelijkheden van het instrument om hypothesen te toetsen over selectieprocessen in schoolklassen. Als waarnemingsinstrument binnen de kwalitatief interpretatieve methode dient men er, zoals de auteur zelf voorzichtig formuleert, wel een 'sensitizing gebruik' van te maken.

Zijlmans heeft op een zorgvuldige wijze verslag gedaan van de ontwikkeling van het waarnemingsinstrument en de door hem uitgevoerde evaluatie. Hij loodst de lezer op een vriendelijke en didactisch verantwoorde manier door zijn boek heen, door middel van bij voorbeeld bondige samenvattingen aan het eind van elke paragraaf. De bijlagen bevatten bovendien uitvoerige toelichtingen op de inhoud van de waarnemingscategorieën van het geëvalueerde instrument.

Mijn bovenstaande uitweiding over de substantieve geldigheid betreft slechts een klein onderdeel van Zijlmans' dissertatie. Maar juist door zijn opmerkingen over integratie van beide verklaringsmodellen blijf ik mij toch afvragen of het ontwerpen en toetsen van een als 'objectief' bedoeld meetinstrument, zoals in deze dissertatie is geschied, niet de misvatting versterkt dat de kwalitatief interpretatieve benadering van de sociale werkelijkheid ondergeschikt is aan het deductief-nomologische verklaringsmodel. Dit laatste zou ik ten zeerste betreuen.

Harry Hüttner

Kees Dignum, De Wallen: een nette buurt tussen aanhalingstekens. Een inventarisatie van het beleid met betrekking tot de leefbaarheid van het Wallengebied. Instituut voor Sociale Geografie – UvA, Amsterdam 1990, 88 p.

In het rapport 'De Wallen: een nette buurt tussen aanhalingstekens' wordt gepoogd enige duidelijkheid te scheppen in de problemen van een deel van de Amsterdamse binnenstad en de mogelijkheden ter bestrijding daarvan. De onderzoeksgegevens werden verzameld door het voeren van gesprekken met 'sleutelfiguren in de buurt' en met 'mensen in de

betreffende beleidssectoren'. Tevens raadpleegde de schrijver recent verschenen rapporten over de problemen op de Wallen en literatuur over onder andere het gebruik van openbare ruimte. Het onderzoek heeft geresulteerd in een rapport dat nauwelijks nieuwe inzichten biedt. De schrijver meldt dat er problemen bestaan rond het gebruik van de openbare ruimte, dat de gemeente niet in staat is om de problemen tegen te gaan, en dat de buurtbewoners het zat zijn en tot acties zijn overgegaan.

De conclusies van het rapport zijn ook niet opzienbarend. De schrijver meent dat de leefbaarheid op de Wallen verbeterd als het gemeentebestuur beter wordt gecoördineerd, er meer 'politieke wil' is, er 'een zak geld' bij komt en er 'een echte communicatiestructuur' ontstaat tussen de gemeente en de buurtbewoners. Wat wel interessant is, zijn de 'probleemcases'. Hierin wordt onder andere geëtaleerd hoe de buurt zich verzet tegen de verloedering van de Wallen: zwervers, junks en straathoeren zijn het kwaad dat bestreden moet worden. De case betreffende de toename van de beddenscapaciteit van het Leger des Heils spreekt boekdelen. Het Leger wilde het aantal slaapplekken uitbreiden met 40 bedden en de voedselvoorziening 24 uur per dag openstellen. Als een echte 'pressure group' heeft de buurt de plannen van het Leger weten te torpederen. De plannen werden tegengehouden en de daklozen werden de dupe van de strijd tegen de verloedering van de Wallen.

In het rapport wordt tevens uitgebreid ingegaan op de aanpak van de gemeente. Zij kan niet daadkrachtig optreden omdat de verschillende diensten en afdelingen niet goed samenwerken, zo stelt de schrijver. Een vergelijking met soortgelijke situaties in andere gemeenten had uitgewezen dat de organisatorische problemen die zich in Amsterdam voordoen niet uniek zijn. Uit een evaluatieonderzoek van antivandalismeprojecten te Alkmaar bleek dat de samenwerking tussen de diverse afdelingen ('koninkrijkes') daar ook te wensen overliet. In plaats van te wijzen naar de fouten van het Amsterdams gemeentebestuur had de onderzoeker beter een vergelijking kunnen maken met een soortgelijke situatie elders. Dat had waarschijnlijk meer inzichten opgeleverd.

Een ander manco van het rapport is het buurtbegrip dat de schrijver hanteert. Hij geeft geografisch aan wat de buurt is, waar die begint en waar die ophoudt, maar een sociologische invulling laat hij achterwege. Wie zijn de 'buurtbewoners'? De sleutelinformanten en/of de actieve leden/medewerkers van het wijkcentrum d'Oude Stadt? En horen de junks, zwervers en straathoeren er ook bij? (Of toch weer niet?) Het blijft onbekend wie de buurtbewoners zijn. Inzicht daarin is echter van groot belang om bij voorbeeld te achterhalen wat hun rol is geweest bij het ontstaan van de huidige situatie. Frank van Gemert, die enkele jaren onderzoek heeft gedaan in de Amsterdamse binnenstad, beweert dat de 'buurtbewoners' niet van alle smet vrij zijn. In een in dit jaar verschenen artikel in Focaal betoogt hij dat het tolerante klimaat in de binnenstad een voedingsbodem vormde voor tal van criminele activiteiten. Hij toont aan dat een deel van de bewoners in eerste instantie profiteerde van de drugshandel. Toen de overlast echter de overhand kreeg, ontstond het verzet tegen de drugscene.

Kees Dignum heeft zich waarschijnlijk moeilijk kunnen losmaken van de vraagstelling en positie van zijn opdrachtgever (wijkcentrum d'Oude Stadt). Van een kritische houding ten opzichte van alle spelers in het spel is geen sprake. De buurtbewoners blijven buiten schot. Dit is een belangrijke omissie omdat de houding van een deel van de buurtbewoners naar alle waarschijnlijkheid een belangrijke factor is geweest in het ontstaan van de huidige problematiek. De auteur valt eigenlijk weinig te verwijten. Hij heeft gedaan wat de opdrachtgever van hem vroeg. De vraag is alleen of het simpelweg volgen van de wensen van de geldschietster een taak is van een beoefenaar van de sociale wetenschappen. In dit geval resulteert zo'n houding in een eenzijdige en oppervlakkige beschrijving van een aantal

problemen in een deel van de oude binnenstad. Een degelijke historiserende en vergelijkende (met andere 'drugsbuurt') benadering van de situatie op de Wallen had een extra waarde aan dit rapport kunnen geven. Maar waarschijnlijk was daarvoor te weinig tijd en geld.

Aan het einde van het rapport stelt de onderzoeker dat er gewerkt moet worden 'aan een visie waarin de samenhang van de problemen aandacht krijgt en vertaald wordt naar een samenhangende aanpak' (p. 65). Ik wil me bij dit cliché aansluiten en eraan toevoegen dat er gewerkt moet worden aan een onderzoek waarin de samenhang van de problemen op de Wallen, en het geheel van factoren dat daaraan ten grondslag ligt, aandacht krijgt.

Thaddeus Müller

Gerard Anderiesen en Arnold Reijndorp, **Eigenlijk een geniale wijk. Dagelijks leven in de Indische Buurt**. Het Spinhuis, Amsterdam 1990, 160 p.

In het boek 'Eigenlijk een geniale wijk, het dagelijks leven in de Indische buurt' vragen de onderzoekers Anderiesen en Reijndorp zich af of de stadsvernieuwing een mislukking is geworden of een oplossing voor alle kwalen. Ze hebben onderzoek verricht in een vernieuwde buurt in Amsterdam, een aantal jaren na de stadsvernieuwing, wanneer de grote verhuisbeweging tot stilstand is gekomen en de buurt op zoek is naar een nieuw evenwicht. De onderzoekers verzetten zich van meet af aan tegen het negatieve imago dat de Indische buurt voor velen heeft, zoals bij voorbeeld voor Van Engelsdorp Gastelaars die het een volkomen afgeschreven uithoek van de stad vindt met een hoge concentratie van problemen.

Het boek begint met een beschrijving van de stadsvernieuwing zoals die in de wijk plaatsvond en waarbij, zoals ook elders, het 'bouwen voor de buurt' centraal stond. Later, eind jaren tachtig, zien we een omslag in dit denken omdat het zou hebben geleid tot hoge concentraties van kansarmen. In vergelijking met andere Amsterdamse stadswijken vallen er in de Indische buurt een aantal zaken op, namelijk een hoog percentage buitenlanders (40%), een hoog percentage langdurig werklozen en uitkeringsgerechtigden en veel stemmers op de Centrumpartij.

Om de respondenten te classificeren is gebruik gemaakt van de kapitaalsoorten van Bourdieu. Op grond van verschillende combinaties van economisch en cultureel kapitaal, komen de onderzoekers tot een indeling van blijvers, nieuwe stedelingen, Surinamers en Meditranen. Geen van de groepen is nog geïntegreerd in de wijk, waarbij de vraag gesteld moet worden wat integratie anno 1991 inhoudt. Is het zo, zoals Anderiesen en Reijndorp stellen, dat het voor veel mensen al voldoende is als de burens 'vertrouwde vreemdelingen' zijn? Verder wordt het habitusbegrip van Bourdieu genoemd als sturingsmechanisme dat systemen van voorkeuren bepaalt en daarom volgens de auteurs bruikbaar is voor een invulling van de levenswijze.

Wat opvalt bij lezing is het ontbreken van een historisch kader. Het boek begint met de periode van de stadsvernieuwing, maar wat was het voor een wijk voordat de nieuwbouw kwam? Welke mensen hebben er hun stempel op gedrukt en wat is de betekenis daarvan voor de wijk van nu? Juist ook omdat de nieuwe identiteit van de buurt nogal wat vragen openlaat, lijkt het zinvol 'de gewortelden' te betrekken bij een onderzoek als dit, ook wanneer ze toevallig niet in de onderzoekspopulatie zitten.

De veelbelovende oriëntatie op Bourdieu stelt teleur. Het blijft onduidelijk hoe de onderzoekers met het habitusbegrip gewerkt hebben. Ze hebben hier een kans gemist, zeker gelet

op hun theoretische achtergrond. Het moet mogelijk zijn om in een buurtonderzoek als dit de empirie te verbinden met theoretische kennis. Juist ook de praktijk van het buurt- en opbouwwerk zit – anno 1991 – te springen om dergelijke perspectieven.

De angst, met name van de blijvers, dat de buitenlanders het sociale beeld van de wijk zullen gaan bepalen, komt sterk uit de interviews naar voren. Ook botsen de werelden als er zich 'probleemgevallen' in de buurt voordoen. Al met al geen probleemloze buurt en dat leidt tot de indruk dat de onderzoekers met deze studie de lezers een voorkant van de medaille hebben willen laten zien, ofwel, om in de termen van Ervin Goffman te spreken, een 'front-stage'-beeld waarbij het aardig is dat ook potenties de aandacht krijgen. Echter, om het een geniale buurt te noemen, lijkt wat ver te gaan en wordt ook niet gestaafd door het onderzoeksmateriaal. Om terug te komen op de beginvraag: is de stadsvernieuwing een fiasco of een panacee geworden? Het is jammer dat de onderzoekers deze vraag niet afdoende hebben kunnen beantwoorden.

Liesbeth Kuipers

Wim Willems en Leo Lucassen. **Ongewenste vreemdelingen. Buitenlandse zigeuners en de Nederlandse overheid.** SDU Uitgeverij, Den Haag 1990, 204 p.

In dit boek geven Willems en Lucassen een beschrijving van het Nederlandse overheidsbeleid ten aanzien van zigeuners, en van de uitgangspunten en motieven die aan dit beleid ten grondslag liggen. Hun onderzoek bestrijkt de jaren 1969 tot en met 1989. De auteurs hebben een theoretisch gerichte doelstelling: zij beschouwen hun bijdrage als een case-study ten behoeve van onderzoek naar stigmatiseringsprocessen ten aanzien van minderheidsgroepen. Voor hun onderzoek maakten zij gebruik van archiefonderzoek en enkele interviews.

Willems en Lucassen laten zien dat het Nederlandse overheidsbeleid ten aanzien van zigeuners sterk verbonden is met de beeldvorming die in de loop der eeuwen rond deze bevolkingsgroep is ontstaan. Op het moment dat bepaalde groepen zigeuners in Nederland werden toegelaten, werd een integratiebeleid voor hen ontwikkeld dat gebaseerd was op de bestaande beeldvorming over zigeuners, in plaats van op reële kennis van hun wensen en mogelijkheden. Toen het integratiebeleid vervolgens voor een groot deel mislukte, voor een deel waarschijnlijk om bovengenoemde reden, werd de verklaring voor dit mislukken gezocht in factoren die wederom pasten in de beeldvorming rond deze groep. Met name het ministerie van Justitie speelde (en speelt nog steeds), als eerst verantwoordelijke ministerie voor het toelatingsbeleid, een belangrijke rol op dit terrein. Op dit ministerie vreesde men dat de komst van enkele groepen zigeuners in Nederland een precedentwerking zou hebben ten aanzien van andere groepen vreemdelingen. Daarom werd een restrictief beleid gevoerd. Bij de argumentatie die werd gegeven ter ondersteuning van dit restrictieve beleid, werd eveneens aangesloten bij bestaande (in dit geval met name negatieve) beeldvorming rond zigeuners.

Op deze manier werkt de overheid hard mee aan de stigmatisering van een minderheidsgroep, zo is de kritiek van Willems en Lucassen. Deze stigmatisering is niet alleen verwerpelijk, zij leidt ook tot ineffectief beleid. Effectief beleid vereist namelijk reële kennis van de doelgroep, en niet de vooroordelen die stigmatisering meebrengt. Een waarschuwing die de auteurs op dit punt geven, betreft het risico van verbijzondering van groepen. Door aparte aandacht aan een groep te besteden zullen de verschillende kenmerken van die groep duidelijker naar voren komen en eerder als kenmerkend voor die groep worden beschouwd.

Hierdoor neemt het risico van stigmatisering toe.

Een gemis van dit boek is het ontbreken van een uitgewerkt theoretisch kader. In de laatste drie paragrafen van het concluderend hoofdstuk wijden de auteurs weliswaar enkele alinea's aan het proces van beeldvorming en stigmatisering rond zigeuners in Nederland, maar zij komen niet veel verder dan het aanstippen van enkele theoretische begrippen, zonder deze los te koppelen van de feitelijke situatie. Dit ontbreken van een duidelijke theorie is des te vreemder, gezien het feit dat Willems en Lucassen hun werk als een case-study beschouwen ten behoeve van onderzoek naar stigmatiseringsprocessen. Om de algemene geldigheid van uitspraken in case-study's te kunnen toetsen is een eenduidig theoretisch kader noodzakelijk. Een ander punt waarin de auteurs mijns inziens te kort schieten, is hun verificatie van de verdachtmakingen van justitiële zijde ten aanzien van zigeuners. Hierdoor blijft hun verweer tegen de beschuldigingen van criminaliteit door zigeuners hangen in de sfeer van 'het zal allemaal wel meevallen' en 'mensen met weinig geld gaan nu eenmaal eerder over tot diefstal'.

Door de vooroordelen tegenover zigeuners beter af te zetten tegen de werkelijkheid en hun theoretisch kader duidelijker uit te werken, zouden Willems en Lucassen hun boek meer zeggingskracht hebben gegeven. De boodschap die zij willen brengen, is dat zeker waard.

Margrit Spronk

Jaap van Donselaar, **Fout na de oorlog. Fascistische en racistische organisaties in Nederland 1950-1990**. Bert Bakker, Amsterdam 1991, 252 p.

In deze studie geeft Van Donselaar een levendig historisch overzicht van het ontstaan, voortbestaan en ter ziele gaan van fascistische organisaties in Nederland. Het zijn groepen (coterieën, pressiegroepen, liga's of politieke partijen) die sterk van elkaar verschillen wat de onderlinge cohesie betreft, alsook wat betreft de doelstellingen die ze nastreven. Het gaat bij voorbeeld over de Stichting Oud Politieke Delinquenten, de Nationaal Europese Sociale Beweging, de Nederlandse Volks-Unie en de Centruumpartij. Hij voorziet hiermee in een lacune, omdat er tot dusver slechts een enkele studie is verschenen op dit gebied.

Uitgangspunt van zijn studie vormt de vaststelling dat dergelijke organisaties in Nederland voortdurend in een antifascistisch maatschappelijk klimaat hebben moeten opereren. Vroeg of laat dreigde voor al deze organisaties strafrechtelijke vervolging en/of een verbod van hun organisatie, hetgeen gepaard ging met vele externe conflicten. Daarom hebben de leidsmannen van deze organisaties 'front-stage' voortdurend de grenzen van het toelaatbare moeten aftasten: hoe konden zij een fatsoenlijke, democratische indruk maken op de buitenwereld? 'Back-stage' daarentegen waren hun activiteiten vooral gericht op het uitdragen van de eigen ideologische beginselen teneinde de (radicale) aanhang niet te verliezen. Dit dilemma heeft steeds tot interne conflicten geleid tussen enerzijds 'gematigde' mensen die de beslotenheid van de eigen organisatie prefereerden, en anderzijds 'radicale' mensen die de openbaarheid van het politieke leven opzochten. Beide groepen hebben in de geschiedenis van deze organisaties bij toerbeurt de overhand gehad. De centrale vragen van deze studie zijn dan ook hoe deze fascistische organisaties, ondanks deze veelheid van externe en interne conflicten, hebben kunnen voortbestaan; en welke aanpassingsstrategieën zij daartoe hebben gevolgd.

Van Donselaar beschrijft chronologisch het verloop van een groot aantal conflicten welke fascistische organisaties hebben gehad met de buitenwereld en in eigen kring. Hij

besteedt veel aandacht aan biografieën van leidsmannen, incidenten en affaires. Hij besteedt daarentegen verhoudingsgewijs weinig aandacht aan de omvang en de al dan niet expliciete ideologie van deze organisaties. Zo krijgen we enkel vage indicaties over de vraag hoe groot de aanhang van deze groepen is (geweest). Verder heeft Van Donselaar bij voorbeeld geen systematische kwalitatieve analyse verricht van documenten, pamfletten en andere geschriften van elk van die organisaties. Dat is jammer, want in dat geval had hij een bijdrage kunnen leveren aan de definitie en afbakening van fascisme en nationaal-socialisme ten aanzien waarvan hij constateert dat er weinig consensus over bestaat in de literatuur.

Al deze chronologische beschrijvingen zijn zeer levendig en welhaast spannend. Maar zij worden zelden onderbroken door een systematische terugkoppeling op de centrale vragen van de studie. Daarom kijkt de lezer gespannen uit naar het slothoofdstuk van het boek. Maar daarin stelt Van Donselaar de lezer enigszins teleur. Hij beantwoordt de centrale vragen hooguit schetsmatig. En bepaalde deelvragen worden in het geheel niet meer aan de orde gesteld, zoals bij voorbeeld de vraag naar de samenhang tussen enerzijds het dilemma van fascistische leiders en anderzijds hun front- en back-stage-optreden en de kenmerken van hun organisaties. Deze antwoorden zouden het theoretische gehalte van de studie wellicht op een hoger plan hebben gebracht. Desalniettemin is deze studie onmisbaar voor een ieder die het fascistische mozaïek van de recente Nederlandse geschiedenis wil leren kennen.

Peer Scheepers

Luc Alofs en Leontine Merkies, **Ken ta Arubiano? Sociale integratie en natievorming op Aruba**. Caraïbische Afdeling KITLV, Leiden 1990, 232 p.

'Wie is Arubaan' is het resultaat van een doctoraal leeronderzoek, aangevuld met uitgebreid literatuuronderzoek en een extra veldwerkperiode. Het inhoudelijk resultaat van deze studie mag er zijn: er worden interessante ideeën gelanceerd op basis van nieuw materiaal en bekend materiaal wordt vanuit een nieuwe gezichtshoek bekeken. Centraal in dit boek staat de geschiedenis van de politiek, waarbij het vraagstuk van de identiteit van de Arubaan de leidraad vormt. Die identiteit werd een probleem door de massale immigratie ten tijde van de bloei van de olie-industrie. In 1948 had Aruba 47.585 inwoners, van wie er 20.273 niet op de Nederlandse Antillen waren geboren. Van het aantal mensen dat wél op de Antillen was geboren, valt het aantal Arubanen niet vast te stellen, maar veel meer dan 50 procent van het totaal aantal inwoners is het zeker niet geweest. Dat de Arubanen zich bedreigd voelden door de golf van vreemdelingen is gezien de getalsverhoudingen niet verbazingwekkend, maar het gevaar stak niet alleen in de numerieke aspecten: de immigranten wisten zich ook een betere positie te verwerven op de arbeidsmarkt.

Vóór 'de olie' was Aruba een arm, ruraal eiland; het had noch de handel die Curaçao een zekere welvaart bracht, noch de zoutwinning die op Bonaire voor enige inkomsten zorgde. De vestiging van ESSO – de eerste olie werd in 1929 geraffineerd – betekende een waarlijk revolutionaire verandering. De economie veranderde van zeer eenvoudig agrarisch in zeer modern industrieel. De Arubanen waren niet voorbereid op deze veranderingen en probeerden vaak vast te houden aan hun oude leefwijze. Dit bracht hen in een nadelige positie ten opzichte van de immigranten, die met geen ander doel naar Aruba waren gekomen dan te werken in de industrie. Daar kwam nog iets bij dat minstens zo belangrijk was. Veel immigranten hadden Engels als moedertaal of waren bekend met deze taal, terwijl het me-

rendeel der Arubanen het Engels niet meester was. Dit was van cruciale betekenis, want op de raffinaderij was Engels de voertaal. Naast deze verschillen, die de voorsprong van de nieuwkomers in de hand werkten, waren er andere tegenstellingen die het onderscheid tussen autochtonen en allochtonen accentueerden. De inheemse Arubanen waren afstammelingen van Indianen en blanken, terwijl de meeste nieuwkomers Afrikaanse voorouders hadden. Een voornaam deel van de oorspronkelijke Arubanen was woonachtig in de *kunuku*, het 'platteland', terwijl de immigranten zich voor het merendeel in het oliestadje San Nicolas vestigden. Deze omstandigheden werkten het voortduren van de bestaande scheidslijnen in de hand.

De Arubanen bleven lange tijd in een achterstandpositie. In de jaren vijftig en zestig was er wel een relatieve vooruitgang te bespeuren. Dat kwam omdat veel buitenlanders gedwongen werden het eiland te verlaten. Het automatiseringsprogramma bij de raffinaderij had tot hun ontslag geleid. Maar datzelfde lot trof ook een deel van de Arubanen zelf, zodat de nu voordeliger getalsverhoudingen niet zoveel opleverden. De echte omslag kwam met de opkomst en bloei van de MEP, de politieke partij van wijlen Betico Croes, in de jaren zeventig en tachtig. Croes' programma hield niet alleen een gelijkberechtiging van zijn eiland ten opzichte van Curaçao in, maar het beoogde tevens de emancipatie van de inheemse Arubanen ten opzichte van de olie-immigranten en hun afstammelingen. Op beide punten was Croes succesvol: Aruba kreeg de gewenste onafhankelijkheid en de Arubanen werden belangrijk in bestuur en bedrijf. Croes' successen binnen de federatie zijn genoegzaam bekend. Het is echter de verdienste van Alofs en Merkies dat zij de verschuivingen die zijn optreden op Aruba teweegbracht, in kaart hebben gebracht en daarbij ook het materiaal van andere auteurs over Aruba, zoals Green, Kalm en Phalen, een plaats hebben gegeven. Wel heb ik de indruk dat de zaak wat complexer in elkaar steekt dan Alofs en Merkies ons willen doen geloven. De Arubanen waren vóórdát Croes het heft in handen nam, niet alleen maar arme, achtergebleven *kunuku*-bewoners. Naast een minderwaardigheidsgevoel was er de trots op de eigen afstamming, de eigen cultuur en het eigen eiland. In feite komt dat zelfbewustzijn al naar voren in de eerste strijd om een grotere onafhankelijkheid van Curaçao, die zich reeds in de jaren dertig, dus lang voor Croes' tijd, openbaarde.

Maar dit is slechts een kanttekening die de voornaamste these van het boek geenszins ondergraaft. Er kleven wel enkele andere bezwaren aan deze publikatie. Het Nederlands, vooral de stijl, verwijst onmiskenbaar naar de oorsprong van dit werk: de afstudeerscriptie en dan wat taal betreft bepaald niet één der beste. De afstudeerscriptie is ook aanwezig in de vorm van gewichtige theoretische uitgangspunten die verder nauwelijks meer aan bod komen. De haast om te publiceren over een relatief omvangrijk terrein van studie leidt tot slordigheden en soms onwaarheden. Een enkel voorbeeld van de genoemde mankementen moet voldoende zijn. Raar Nederlands: 'Onder integratie, met andere woorden, verstaan wij de wijze waarop groepen in economisch, politiek en sociaal-cultureel opzicht van elkaar onderscheiden worden en de wijze waarop de groepsrelaties gekenmerkt worden door respect, acceptatie, interactie en concurrentie c.q. intergroepsspanning' (p. 2). Gewichtig: 'De totaliserende instantie is de orde der orden' (p. 6). Fout: '*pabao*' betekent westelijk (of 'van de wind af'), niet oostelijk (p. 85). Alofs is inmiddels begonnen aan een nieuw onderzoek op Aruba. We hopen dat het inhoudelijk resultaat van die studie even interessant zal zijn als van het werk met co-auteur Merkies en dat de kinderziekten die aan *Ken ta Arubiano* kleven bij een volgende publikatie overwonnen zullen zijn.

Ank Klomp

A.T.J. Nooij, **Sociale methodiek. Normatieve en beschrijvende methodiek in grondvormen**. Stenfert Kroese, Leiden/Antwerpen 1990, 305 p.

In dit boek behandelt Nooij wat hij de normatieve en beschrijvende methodiek (methode) van de grondvormen van sociaalwetenschappelijk onderzoek noemt. Onder een grondvorm wordt 'een in de praktijk van het onderzoek veel voorkomende combinatie van onderzoeksmethoden' (p. 9) verstaan.

De opzet van dit boek doet denken aan Riley's *Sociological Research* (1963). Op een theoretische uiteenzetting van een grondvorm (normatieve methodiek) volgt telkens een hoofdstuk met een kritische beschouwing van enkele voorbeelden uit de onderzoekspraktijk (beschrijvende methodiek).

In hoofdstuk 2 worden de voor- en nadelen van de verschillende typen experimenten besproken. In hoofdstuk 4 komen twee vormen van kwalitatief onderzoek aan bod, namelijk het veldonderzoek en het (kwalitatieve) survey. Ze worden met elkaar vergeleken en op hun merites beoordeeld. In hoofdstuk 7 wordt uitgebreid ingegaan op het kwantitatieve survey. Ten slotte besteedt Nooij nog aandacht aan de analyse van ambtelijk-statistisch materiaal (hoofdstuk 11) en aan de inhoudsanalyse (hoofdstuk 13). En passant worden ook enkele aan sociaalwetenschappelijk onderzoek gerelateerde onderwerpen, zoals steekproeftrekking (hoofdstuk 8), variabelen en schalen (hoofdstuk 9) en de rol van onderzoek in beleid (hoofdstuk 15) onder de loupe genomen.

Nooij heeft in dit boek gekozen voor een ambitieuze opzet. Hij probeert erg veel onderwerpen in relatief weinig bladzijden te behandelen. Het gevolg is dat Nooij bijna nergens diep op in kan gaan. Hierdoor ontstaat de indruk dat dit boek is bedoeld als een inleiding voor studenten van HBO- en WO-niveau. (Nooij laat zelf in het midden voor wie het nu eigenlijk is geschreven.) Echter, zonder enige methodologische, statistische en onderzoekstechnische voorkennis, is dit boek moeilijk toegankelijk voor de sociale wetenschapper in spe (zie bij voorbeeld de besprekingen van regressie-, (co-)variantie- en componentenanalyse). Voor de al wat verder gevorderde student-onderzoeker is dit boek zeker interessant, maar misschien ook wat oppervlakkig.

De hoeveelheid aandacht die aan de verschillende grondvormen wordt besteed, varieert nogal. Zo krijgen het (kwantitatieve) survey en aanverwante zaken (hoofdstukken 8 en 9) relatief veel, maar inhoudsanalyse en analyse van ambtelijk-statistisch materiaal tamelijk weinig aandacht. De kritische besprekingen van de onderzoekspraktijk zijn wat summier. Onderzoekproblemen worden wel aangestipt, maar verder gebeurt er weinig mee. Dat is jammer, want juist de fouten en hoe ze kunnen worden voorkomen, zijn voor sociaalmaatschappelijke onderzoekers interessant.

Het is een boeiend en helder geformuleerd boek met een duidelijke structuur. Door afwisselend de normatieve en de beschrijvende methodiek van een grondvorm van sociaalwetenschappelijk onderzoek te belichten, sluit dit boek goed aan bij zowel de theoretisch-methodologische noties alsook de onderzoekspraktijk. Het nodigt de lezer uit zich te bekwaamen 'in de deelname aan de discussie tussen methodiek en onderzoek' (p. 13), hetgeen alleen maar toe te juichen valt. Hierdoor en mede dank zij de oefenopgaven (onder andere bijlage 1) is dit boek geschikt voor onderwijsdoeleinden. Het kan mijns inziens dan ook het beste worden gebruikt als een 'kapstok', waaraan de docent naar eigen inzicht onderzoekstechnische en methodologische zaken kan ophangen.

Arnoud de Graaff

W.I.M. van Calcar, **Totalitair taalgebruik. Taalbeschouwing over fascisme, totalitarisme en discriminatie**. Acco, Leuven/Amersfoort 1990, 197 p.

In het openbare debat in Nederland zijn maar weinig begrippen zo omstreden als 'fascistisch', 'totalitair' en 'discriminerend'. Een kleine greep uit de vele voorbeelden maakt dit duidelijk. Toen de Rotterdamse staatsrechtsgeleerde Couwenberg eerst op een conferentie en later in De Volkskrant minderheden opriep om zich aan de Nederlandse cultuur aan te passen, werd hem een racistisch standpunt verweten. Omgekeerd duidde hij zijn critici aan als vertegenwoordigers van 'een nieuw type McCarthyisme' en als bezitters van 'dezelfde intolerantie en dezelfde polariserende en stigmatiserende mentaliteit, die zij racisten verwijten'. En toen de Nijmeegse criminologe Dessaur de argumenten voor het decriminaliseren van actieve euthanasie aanduidde als 'typisch die van het nationaal-socialisme', werd haar eigen redenering 'totalitair' genoemd.

Uit deze voorbeelden blijkt dat de gehanteerde betitelingen ideologische strijdmiddelen zijn, waarmee je je tegenstander kunt proberen te treffen. Maar er blijkt ook uit dat de betekenis en de doeltreffendheid van die middelen niet 'gegeven' zijn, maar zelf voorwerp zijn van ideologische strijd. Als de centrumdemocraten de Nederlandse overheden 'discriminatie' verwijten, is dat niet zomaar het terugkaatsen van een verwijt (zoals de pot de ketel), maar tegelijkertijd een poging om wijzigingen aan te brengen in heersende opvattingen over wat een 'minderheid' is, wat een 'meerderheid' is en wat 'discriminatie' is.

Van Calcar stelt in zijn boek een methode voor om het (al of niet) 'totalitaire' karakter van een tekst op te sporen en te beschrijven. Hij bouwt daarvoor eerst een veelomvattende theorie op waarin alle relevante aspecten van teksten en taalgebruik wel een plaatsje krijgen. Voor ieder van deze aspecten wordt nagegaan hoe het begrip 'totalitarisme' daarin geoperationaliseerd zou kunnen worden. Uitgangspunt daarbij is dat de term 'totalitair' niet verwijst naar een eigenschap van de tekst op zich, maar een kenmerk is van de relatie tussen tekst en lezer. Het is dus de werking die de tekst op de lezer uitoefent, die in de aanpak van Van Calcar 'totalitair' genoemd kan worden.

Maar wat is 'de' werking, en wie is 'de' lezer? Een aanhanger van de receptietheorie in de literatuurwetenschap of een socioloog zou deze vragen beantwoorden door (sociale) categorieën van lezers te definiëren en bij die verschillende categorieën receptieonderzoek te doen. Van Calcar kiest die weg niet, maar volgt de traditionele praktijk van tekstbeschouwing waarin de tekstonderzoeker de plaats van de lezer inneemt. Hij definieert die kenmerken van een tekst als 'totalitair' die op hem, bij lezing van de tekst, als zodanig overkomen. Gegeven de begripsvervaging die onvermijdelijk optreedt wanneer men het begrip 'totalitarisme' niet toepast op een staats- of regeringsvorm maar op een tekst, is het niet verwonderlijk dat Van Calcar in de praktijk al die tekstvormen als 'totalitair' identificeert, die bij hem tijdens het lezen weerstand of afschuw oproepen.

De voorgestelde methode van tekstbeschouwing krijgt daarmee het karakter van een instrument voor zelfonderzoek. Zij helpt te expliciteren welke vooronderstellingen men als lezer aanwendt en welke daarvan kennelijk door de gelezen tekst zijn 'geraakt'.

Tony Hak

Guido Fauconnier, **Mens en Media**. Garant, Leuven/Apeldoorn 1990, 241 p.

Sinds communicatiewetenschap zich hier te lande als zelfstandige discipline heeft gevestigd, lijken Nederlandse sociologen hun interesse in de massamedia te hebben verloren.

Massacommunicatie is echter een te belangrijke factor in het huidige maatschappelijke krachtenveld om zomaar genegeerd te kunnen worden. Zij vervult niet alleen functies in de sfeer van informatievoorziening en amusement, maar evenzeer in die van cultuur, educatie, reclame, propaganda, etcetera. Massamedia spelen een essentiële rol bij overdracht en cultivatie van dominante waarden en collectieve voorstellingen en daarmee bij de bestanding van de bestaande structuur van sociale ongelijkheid. Zij besteden daarnaast aandacht aan nieuwe ideeën en alternatieve gedragsmodellen en kunnen zodoende als een katalysator werken bij de opkomst van sociale bewegingen en acceptatie van nieuwe leefstijlen. Sociologen dienen daarom ten minste enig inzicht in massacommunicatie te hebben en op de hoogte te zijn van recente ontwikkelingen op betreffend wetenschapsgebied.

Het zojuist verschenen boek *Mens en Media*, geschreven door Guido Fauconnier, biedt alle gelegenheid dergelijke kennis te verwerven. Het geeft een overzicht van de meest uiteenlopende aspecten van massamedia en de stand van zaken binnen de communicatiewetenschap. De auteur gaat nergens echt diep op in; hij probeert het gebied over de gehele breedte te bestrijken. In dat laatste slaagt hij.

Het boek begint met de omschrijving van centrale begrippen als communicatie, massacommunicatie en massamedia. De belangrijkste theoretische scholen, wetenschappelijke modellen en research-tradities komen beknopt aan bod. Wat uitvoeriger aandacht besteedt de auteur aan specifieke onderzoeksdomeinen, zoals het communicatoronderzoek, de boodschappenanalyse en de 'audience research'. Ook het onderzoek naar diverse typen effecten – onbedoelde versus bedoelde, effecten op micro- versus die op macroniveau, directe versus indirecte, etcetera – krijgt de nodige aandacht. Kort staat de auteur stil bij communicatiepolitiek en mediabeleid, alsmede bij normatieve theorieën over de media in hun relatie tot de samenleving. Verder behandelt de auteur nog functionele aspecten, in dit geval gaat het om functies die massamedia vervullen vanuit het gezichtspunt van communicatoren (intentiefuncties), respectievelijk dat van ontvangers (gevolgfuncties), en frequent bestudeerde verschijningsmodaliteiten van massacommunicatie zoals voorlichting, reclame en propaganda.

Ten slotte speculeert de schrijver over de nabije toekomst, waarbij met name 'nieuwe' media (als videotex en HDTV) en 'nieuwe' transmissietechnieken (als kabel en satelliet) centraal staan.

Het is al met al een hele waslijst van onderwerpen die in dit toch betrekkelijk dunne boek, zo'n 210 pagina's tekst, aan de orde komen. De beschrijving kan daarom niet anders dan oppervlakkig zijn. De auteur geeft er echter blijk van het gebied goed te kennen. Ondanks dat de schrijfstijl niet echt vloeiend is en er nogal wat abstracte begrippen in de tekst voorkomen, is het boek over het geheel genomen goed leesbaar. De inhoud is niet moeilijk te noemen, al vereist hij wel enige bekendheid met de sociaalwetenschappelijke betoogtrant om er ten volle profijt van te kunnen trekken. Voor studenten, beoefenaren van de sociale wetenschappen en andere geïnteresseerden die snel een overzicht willen hebben over object, theorievorming en onderzoekspraktijk van de communicatiewetenschap is dit een bruikbaar boek. Het bevat bovendien een overzichtelijke lijst met gemakkelijk toegankelijke literatuur ten behoeve van degenen die dieper op het vakgebied of onderdelen ervan willen ingaan.

Leo van Snippenburg